

3.4. Деякі особливості договору контрактації сільськогосподарської продукції

*Осташова В. О., Липій Є. А.
Полтавська державна аграрна академія*

Серед договорів про передачу майна у власність особливе місце займає договір контрактації сільськогосподарської продукції, що пов'язано, у першу чергу, зі специфікою виробництва, що детермінується різними факторами навколишнього світу: погодними умовами, хворобами тощо. У таких зобов'язаннях виробник виявляється більш слабкою стороною та потребує нормативного захисту. Так ми бачимо призначення договору контрактації у ХХІ ст., проте ще 100 років тому законодавець керувався зовсім іншими мотивами.

Поява на теренах України нормативного врегулювання договору контрактації пов'язана із намаганням радянської влади гарантувати задоволення державних потреб щодо постачання сільськогосподарської продукції. У 1918-2019 рр. договори контрактації застосовуються щодо технічних сільськогосподарських культур (льон, цукровий буряк, бавовна), а з 20-х років ХХ ст. їх дія розповсюджується на іншу продукцію [1]. Таким чином створюється механізм організації збутової діяльності сільськогосподарських товаровиробників виключно в інтересах держави. Посилення державної зацікавленості було співзвучне з курсом на колективізацію та появою типових договорів, що мали ознаки нормативних актів і містили імперативні норми (Постанова ЦВК та РНК СРСР від 21 вересня 1935 р.). У подальшому статус договору контрактації сільськогосподарської продукції було закріплено у ст. 254 і 255 Цивільного кодексу УРСР 1963 р. та інших підзаконних актах.

Проте з кінця 80-х років ХХ ст. актуальність регламентації даного виду договорів втрачала свою актуальність у контексті старої парадигми із

¹ Щетініна Т. О. Історичні аспекти правового регулювання договору контрактації сільськогосподарської продукції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 9-2. Т.1. С. 49.

переходом від командно-адміністративної системи господарювання до ринкової економіки.

Якісно нова віха регламентації договору контрактації сільськогосподарської продукції мала б настати у 2003 р. із прийняттям Цивільного та Господарського кодексів України (далі – ЦК та ГК). Стаття 713 ЦК України містить визначення зазначеного договору, відповідно до якої виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору [2]. Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарський перепис» виробниками сільськогосподарської продукції є юридичні особи всіх організаційно-правових форм господарювання та їх відокремлені підрозділи, фізичні особи (фізичні особи-підприємці, домогосподарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю, передбаченою класифікацією видів економічної діяльності, мають у володінні, користуванні або розпорядженні землі сільськогосподарського призначення чи сільськогосподарських тварин [3]. До таких виробників, на нашу думку, можуть бути віднесені також особисті селянські господарства, фізичні особи, які виростили (виготовили) сільськогосподарську продукцію на присадибних або дачних ділянках. Конкретизації або законодавчих обмежень щодо кола заготівельників за договором контрактації ЦК не надає. Відповідно, виходячи з принципу диспозитивності, це можуть бути будь-які особи – юридичні особи різних форм власності, фізичні особи-підприємці.

Разом з тим, ГК України звужує поняття договору контрактації сільськогосподарської продукції, конкретизуючи сторону заготівельника: «Державна закупка сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції» (ч. 1 ст. 271 ГКУ) [4]. Отже, через фактично різне трактування одного й того ж договору Цивільним та Господарським кодексами України виникають варіації у правозастосуванні норм, підтримувані тлумаченнями науковців. В. М. Єрмоленко стверджує, що згадані положення ГК України можуть застосовуватися лише у сфері регулювання державної закупівлі сільськогосподарської продукції, а в інших випадках за участю широкого кола суб'єктів господарювання необхідно

² Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

³ Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23 вересня 2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-17#Text> (дата звернення: 11.09.2020).

⁴ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.

керуватись вимогами ЦК України [5]. Такої ж думки дотримається й В. Ю. Уркевич [6].

Ч.2 ст. 272 ГУ України закріплює обов'язок контрактанта сприяти виробникові у виробництві продукції. В. П. Станіславський вважає, що лише держава може надати безпосередню допомогу сільськогосподарським товаровиробникам шляхом надання субсидій, дотацій із державного бюджету, допомоги у придбанні сільськогосподарської техніки, забезпеченні необхідною науковою літературою і кваліфікованими кадрами [7]. Проте така теза, на нашу думку, залишає недооціненими можливості суб'єктів інших форм власності, сприяння яких може виражатися у наданні кадрової, науково-методичної, інформаційно-аналітичної допомоги, передачі насінневого, паливно-мастильних матеріалів, добрив, техніки тощо. Х. Марич вважає, що включення до ГК України обов'язку контрактанта щодо надання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції до змісту договору контрактації не відповідає вимогам сьогодення [8].

Л. О. Святченко запропонувала нову редакцію ч.1 ст. 272 ГК України: «Закупка сільськогосподарської продукції (у тому числі й державна) здійснюється за договорами контрактації. У разі здійснення державної закупки сільськогосподарської продукції договір контрактації укладається на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції» [9]. Зазначене визначення усунуло б колізію у вітчизняному законодавстві та полегшило б практику застосування відповідних норм, сприяло б однакову їх тлумаченню.

Ч. 1 ст. 535 Цивільного кодексу Російської Федерації містить визначення договору контрактації, за яким «виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується передати вирощену (вироблену) ним сільськогосподарську продукцію заготівельникові – особі, яка здійснює закупівлі такої продукції для переробки або продажу» [10]. Те саме визначення подане у ч.1 ст. 478 Цивільного кодексу Республіки Казахстан [11]. Практично дослівно трактується

⁵ Правові основи майнових і земельних відносин : навч. посіб. / Колектив авторів ; За заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ : Магістр – XXI сторіччя, 2006. С. 150.

⁶ Уркевич В. Ю. Договір контрактації сільськогосподарської продукції: проблеми вдосконалення правового регулювання. *Договір як універсальна правова конструкція*: монографія / за ред. А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків: «Право», 2012. С. 310.

⁷ Станіславський В. П. Договір контрактації продукції насінництва. Університетські наукові записки. 2008. № 2. С. 117.

⁸ Марич Х. Договір контрактації сільськогосподарської продукції. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №. 3. С. 90.

⁹ Святченко Л. О. Правове регулювання цукробуряківництва в Україні: автореф. дис. ... канд. наук: 12.00.06. Київ, 2010. С. 15.

¹⁰ Гражданский кодекс Российской Федерации от 21 октября 1994 г. URL: <https://www.zakonrf.info/gk/g130/> (дата звернення: 15.09.2020).

¹¹ Гражданский кодекс Республики Казахстан от 01 июля 1999 г. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#pos=1264;-52 (дата звернення: 15.09.2020).

досліджуваний вид договору у ч.1 ст. 505 Цивільного кодексу Республіки Білорусь: «За договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується передати вирощену (вироблену) ним сільськогосподарську продукцію особі, яка здійснює закупівлі такої продукції для переробки або продажу (заготівельникові)» [12]. Таким чином, пострадянські країни відійшли від старого підходу, який звужував сферу дії договору контрактації до державних закупівель, зумовлених адміністративно-командною системою. Такий же крок було зроблено Україною у контексті цивільного законодавства, проте формулювання норми ГК України поставили під сумнів зазначені надбання.

Здійснивши ґрунтовний аналіз законодавства та доробку науковців-цивілістів і теоретиків права, А. Мартинюк дійшла до висновку, що «об'єктом договору контрактації сільськогосподарської продукції є сільськогосподарська продукція, яка самостійно вирощена виробником такої продукції у процесі виконання договору контрактації» [13]. Авторка вважає, що перероблена сільськогосподарська продукція також може бути об'єктом договору: якщо переробку здійснено на власних або орендованих потужностях виробника у тому випадку, коли переробка є мінімальною, обмеженою і без додавання несільськогосподарської продукції (переробка зерна пшениці в борошно млином виробника; переробка цукрових буряків у цукор з використанням потужностей виробника; переробка гречки у гречану крупу) [14]. А. В. Яровицька зазначає, що об'єктом договору може бути продукція, що пройшла первинну обробку для кращого збереження або підвищення якості [15]. З. І. Носова наголошує, що така продукція не повинна піддаватися промисловій переробці [16]. Законодавець не конкретизує вид сільськогосподарської продукції, відтак, це може бути як продукція галузі рослинництва, так і галузі тваринництва. Особливою ознакою договору контрактації сільськогосподарської продукції, що відмежовує його від інших суміжних договорів (купівлі-продажу, поставки) є те, що на момент укладання угоди об'єкта ще не існує.

Предметом будь-якого договору, за словами С. Шимон, до думки якої ми

¹² Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07 декабря 1998 г. URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=HK9800218> (дата звернення: 15.09.2020).

¹³ Мартинюк А. Об'єкт та предмет договору контрактації сільськогосподарської продукції. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. № 1. С. 84. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/1/part_2/17.pdf (дата звернення: 15.09.2020).

¹⁴ Там само. С. 83.

¹⁵ Яровицька А. В. Транспортне забезпечення господарської діяльності. *Проблеми правового регулювання договірних відносин суб'єктів господарювання*: монографія / за ред. М. С. Долинської. Львів: ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2019. С. 153.

¹⁶ Носова З. И. Договоры о закупках сельскохозяйственной продукции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2002. 24 с.

приєднуємося, є основна дія (сукупність дій), яку слід вчинити для досягнення мети договору. Науковець зауважує, що для поійменованих у законі договорів ця дія відображається у законодавчій дефініції договору [17]. Отже, предметом договору контрактації сільськогосподарської продукції є зобов'язання сторін щодо виробництва і передачі продукції однією стороною та отримання і оплати – іншою.

Ще однією особливістю договору контрактації є значна залежність погодних умов (в першу чергу, якщо мова йде про продукцію рослинництва), захворюваності (зокрема, епізоотій, якщо об'єктом договору є продукція тваринництва; епіфітотій – якщо об'єктом договору є продукція рослинництва). Для врівноваження правового становища сторін за договором контрактації на заготівельника покладається низка додаткових обов'язків, зокрема, забезпечення вивезення продукції, надання пакувальних матеріалів, тари тощо [18].

У зв'язку із зазначеним набувають важливості розмежування понять «непереборна сила» та «форс-мажор» у договорі контрактації сільськогосподарської продукції, що не є тотожними. Вищий господарський суд України у Листі від 09.09.2001 № 01-2.2/279 зазначив, що категорія непереборної сили включає в себе лише стихійні природні явища, а категорія форс-мажору – тільки скінченний список подій, які сторони спільно визначають у договорі [19].

Відповідно до ст. 617 ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Таким чином виробник сільськогосподарської продукції не несе відповідальності, якщо невиконання умов договору спричинені відповідно до п. 2.11 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» наступними обставинами: «обставини, що виникли внаслідок прийняття рішень законодавчого або нормативно-правового характеру, обов'язкових для суб'єктів аграрного ринку згідно із законодавством, або ті, що виникли внаслідок стихійного лиха, у тому числі пожежі, повені, посухи, заморозків, граду, землетрусу, військових дій або суспільних збурень, а також з інших обставин, які не могли бути керованими стороною договору (контракту), включаючи втрату врожаю або його частини внаслідок несприятливих погодних умов,

¹⁷ Шимон С. Об'єкт і предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки до наукової дискусії. *Юридична Україна*. 2011. Вип. 4. С. 63.

¹⁸ Заїка Ю. О. Українське цивільне право: навч. посіб. 2-ге вид., змін. і доп. Київ.: Правова єдність, Всеукраїнська асоціація видавців, 2008. С. 238.

¹⁹ Зауваження до Господарського кодексу: лист Вищого господарського суду України від 09.09.2001 р. № 01-.2/279. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_279600-01#Text

раптового припинення поставки води, тепла, електроенергії, нафтопродуктів чи газу, не пов'язаного з несплатою їх вартості» [20].

Дозволимо собі не погодитися з думкою деяких науковців про те, що ціна і строк не є істотними умовами договору контрактації. Ч.3 ст. 272 ГК України чітко визначає необхідність передбачити ціну за одиницю, загальну суму договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції. При укладенні договорів контрактації сільськогосподарської продукції переважно застосовуються орієнтовні закупівельні ціни, що індексуються залежно від рівня інфляції, про що обов'язково робиться застереження у договорі. Розрахунки можуть здійснюватися шляхом попередньої оплати, авансованих платежів, після виконання зобов'язань виготовлювачем продукції. При встановленні договірних відносин сторонам доцільно оговорити знижки або надбавки при виявленні продукції нижчої або, відповідно, вищої якості.

Ч. 3 ст. 272 ГК України містить відсилочну норму із посиланням до неіснуючого законодавства – Типового договору контрактації сільськогосподарської продукції, затверджений в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України. Не дивлячись на те, що вказаній нормі більше п'ятнадцяти років, такі договори наразі не розроблені, що не є винятковістю для вітчизняного законодавства. А. С. Проценко зауважує, що така ситуація не відповідає принципам економічності та ефективності, а також прозорості здійснення державних закупівель, а в майбутньому, при відкритті ринків закупівель, могла б спростити доступ іноземним замовникам і товаровиробникам до встановлення договірних відносин в Україні [21]. Наявність типових договорів значно полегшила б роботу й усім задіяним суб'єктам, оскільки, як зазначає В. М. Корнієнко, метою типового договору є однакове регулювання основних умов контрактації, хоча вони й не в змозі охопити та врахувати специфіку заготівлі усіх видів сільськогосподарської продукції [22].

Аналогічною є ситуація зі змістом ч.5 ст. 273 ГК України, якою встановлено, що додаткові умови договору контрактації можуть бути встановлені Положенням про контрактацію сільськогосподарської продукції, яке затверджується Кабінетом Міністрів України. Згаданий нормативний акт наразі не затверджений.

За своєю юридичною природою договір контрактації є складним, оскільки

²⁰ Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. №1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 10.09.2020).

²¹ Проценко А. С. Правове регулювання договору контрактації сільськогосподарської продукції: адаптація із законодавством ЄС. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 40. С. 45.

²² Кирниенко В. Н. Правове регулювання контрактації сахарної свеклы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харьков, 1991. С. 27.

регулює як товарно-грошові, майнові, так і організаційні відносини. Виробництво включає дії щодо вирощування, виготовлення, відгодівлі, вилову, переробки і обробки сільськогосподарської продукції. До прикладу, виробництво зерна пшениці передбачає підготовку посівних площ, посів насіннєвого матеріалу, обробіток рослин, удобрення, збір урожаю, передача зерна заготівельнику чи іншій вказаній ним особі, транспортування тощо. Разом з тим, дії контрагента також можуть включати в себе цілий перелік дій.

Отже, відмінними рисами договору контрактації є:

– спеціальна сфера застосування (опосередкування товарних відносин між містом і селом);

– обмеження кола суб'єктів виробником сільськогосподарської продукції з однієї сторони і заготівельником – з іншої;

– специфічний предмет договору – сільськогосподарська продукція, тобто вирощена (вироблена) продукція, що не піддавалася переробці;

– циклічний характер виконання договору (особливо для рослинництва), що залежить від природних чинників, а не від волі сторін;

– мета укладення договору полягає у використанні сільськогосподарської продукції у підприємницькій діяльності або в інших цілях, що не пов'язані з особистим використанням;

– момент укладення і виконання договору не співпадають, оскільки предметом договору є продукція, що тільки підлягає вирощенню (виготовленню) [23].

Проведене дослідження деяких особливостей договору контрактації сільськогосподарської продукції дає підстави стверджувати про існування колізій та прогалин у його нормативному регулюванні. Х. Марич бачить законодавче удосконалення у виключенні норм щодо контрактації з Цивільного і Господарського кодексів України і прийнятті Аграрного кодексу України з регламентацією щодо предмету, об'єкта, істотних умов такого договору [24]. Ми не є прихильниками детальної регламентації договірних правовідносин, проте удосконалення формулювання поняття договору контрактації в ГК України, елементів його змісту, а також розроблення та затвердження Типових договорів контрактації сільськогосподарської продукції спростять роботу сторонам як на етапі розробки проекту, так і за умов виникнення потреби у вирішенні спорів.

²³ Осташова В. О. Обмеження свободи договору контрактації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2015. Вип. 33(1). С. 146.

²⁴ Марич Х. Договір контрактації сільськогосподарської продукції. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 3. С. 91.